

UDK: 821.512.112

Muslimabonu TURSUNALIYEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktranti
E-mail: tursunaliyevamuslima97@gmail.com

PhD M.Jo'rayeva taqrizi asosida

THE RADIANCE OF WORDS IN THE PRAISE SECTION OF AGAHİY'S ZUBDAT UT-TAVORIKH

Annotation

This article offers a philological and theological analysis of a prose passage by Muhammad Riza Agahiy, written in the classical saj' (rhymed prose) style. The text indirectly glorifies several divine attributes of Allah - including power (al-Qadir), generosity (al-Karim), uniqueness (al-Wahid), wisdom (al-Hakim), and light (an-Nur) - through the symbolic depiction of a sultan. Agahiy not only praises the ruler but portrays him as a divine deputy on earth. The study identifies and examines rhetorical devices such as metaphor, antithesis, hyperbole, tajnis, and saj', thereby uncovering the deeper semantic and aesthetic layers of the text. The passage is analyzed within the context of Islamic court literature and Sufi theological worldview.

Key words: Agahiy, saj' prose, sultan motif, divine attributes, rhetoric, classical Islamic literature, theology, Sufism, stylistic analysis.

БЛЕСК СЛОВ В ХАМДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОГАХИЙ "ЗУБДАТ УТ-ТАВОРИХ"

Аннотация

В статье проводится матноведческий и теологический анализ прозаического фрагмента Мухаммада Ризо Огахий, написанного в жанре сааджа (рифмованной прозы). Через образ султана автор возвеличивает ряд прекрасных имён Аллаха - аль-Кадир (Всесильный), аль-Карим (Щедрый), аль-Вахид (Единый), аль-Хаким (Мудрый) и ан-Нур (Свет). Султан изображён как земное воплощение божественного правления. В работе рассмотрены художественные средства: метафора, антитеза, гипербола, таджнис, саадж, раскрыта их эстетическая и семантическая нагрузка. Текст интерпретируется в рамках суфийского и дворцового литературного дискурса средневекового Востока.

Ключевые слова: Огахий, саадж, образ султана, имена Аллаха, риторика, исламская литература, теология, суфизм, стилистический анализ.

OGAHİYNING "ZUBDAT UT-TAVORIX" ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO'ZLAR JILVASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Muhammad Rizo Ogahiy qalamiga mansub saj'li nasr parchasining matnshunoslik va teologik tahlili amalga oshirilgan. Matnda sulton obrazida Allohning bir qator go'zal ismlari - qudrat (al-Qadir), saxovat (al-Karim), yagonalik (al-Wahid), hikmat (al-Hakim) va nur (an-Nur) sifatleri bilvosita madh etilgan. Ushbu san'atli nasr orqali Ogahiy nafaqat sultonni ulug'laydi, balki uni ilohiy vakil sifatida talqin etadi. Tahlil davomida saj', isti'ora, tazod, mubolag'a, tashbih, kinoya kabi badiiy san'at vositalari aniqlanib, matnning estetik va semantik qatlamlari yoritilgan. Matn diniy-falsafiy mazmunga ega bo'lib, tasavvuf va saroy adabiyoti kontekstida baholangan.

Kalit so'zlar: Ogahiy, saj'li nasr, sulton obrazi, Alloh sifatleri, balog'at, ilohiylik, stilistik tahlil, tasavvuf, saroy adabiyoti.

Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) - XIX asr Turkiston adabiyotining yirik vakili bo'lib, nafaqat she'riyatda, balki nasrda ham o'ziga xos uslubga ega bo'lgan mutafakkir shoirdir. U o'z ijodida tarixiy haqiqatlarni, siyosiy voqealarni va diniy-falsafiy tushunchalarni badiiy mahorat bilan uyg'unlashtirib bera olgan. Ogahiy qalamiga mansub "Zubdat ut-tarovih" asari o'zbek nasrining saj'li (qofiyali) uslubda yozilgan yuksak namunalari sirasiga kiradi. Asar muqaddimasi, ya'ni xotamayi duolar va tarovih fazilatlarini madh etuvchi matn, balog'at ilmining eng nafis shakllarida yozilgan bo'lib, unda Allohning ilohiy qudrati, sultonning diniy poydevorga asoslangan hukmronligi hamda insoniyatning ibodatdagi kamtarligi yorqin badiiy obrazlar orqali ifodalangan.

Mazkur maqolada "Zubdat ut-tarovih" asarining saj'li nasrda yozilgan muqaddima matni asosida uning matnshunoslik, stilistik va teologik jihatleri ko'rib chiqiladi. Jumladan, matndagi ramziy obrazlar, Qur'oniy ilhomlar, Allohning go'zal ismlari bilan bog'liq madhiy ifodalar tahlil qilinadi. Ogahiyning sulton obrazida ilohiy qudratni, inoyatni

va adolatni aks ettirishdagi san'atkorona yondashuvi, uning tasavvufiy dunyoqarashini ham ochib beradi.

Siposi vofir tuhfasi ul sultoni azamatnashon ostoniga nisordururkim, ma'murai kavnu makon aning Xittay mamlakatiga doxil va sitoishish mutakassir xadiasi ul podshohi vahdatdastxoh dargohiga isordururkim, asnofi insu jonn aning doirai ubudiyatiga vosil, salotini sohibiktidor aning kuchi karamining gadoyi xoksori va xavokini karamisuor aning moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri, sipehri azhar bir xaymoyi hazr durur maydoni qudratida va xurshidi anvar bir shamsai adnodurur ayoni hikmatida. [Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.]

Butun borliq va mavjudotlarning tuhfasi ulug'lik bayrog'i ko'tarilgan sultonning muqaddas saroyiga tortiq qilinurkim, osmonu zamindagi obod yurtlar uning Xitoy mamlakatigacha bo'lgan hududiga kiradi va yuksak ta'zim va ehtirom bilan podshohlikka talpinuvchi o'sha yakka hokim sultonning dargohiga taqdim qilinur. Butun inson va jonzo'tlar

uning ibodat doirasiga kirgan, qudratli hukmdorlar esa uning kuchining faqiri va tuproqdagi holatini tan olgan, uning karami tufayli har xil ne'matlar bilan rizqlanib, lutfidan bahramand bo'lgan. Samodagi porloq yulduzlar uning qudrati soyasida bir chodirga o'xshaydi va yorituvchi quyosh esa uning hikmat nurlarida birgina shu'la kabidir.

Bu matn klassik nasriy asarlarga xos bo'lgan saj' (ya'ni qofiyali nasr) shaklida yozilgan. Saj' uslubi arab va fors adabiyotidan kirib kelgan bo'lib, xususan, saroy adabiyotida, xat va maktablarda, e'tiqodiy hamda siyosiy nutqlarda keng qo'llanilgan. Bu yerda ham jumalarning ohangdorligi va uyg'unligi ko'zga tashlanadi.

Matn balog'at ilmining barcha uslublaridan foydalanilgan. "Siposi vofir tuhfası" (cheksiz ne'matlar hadyasi), "salotini sohibiktidor" (qudratli sultonlar), "sipehri azhar bir xaymoyi hazr" (osmon chodiri) kabi iboralar poetik obrazlar bilan boyitilgan.

Metafora va tashbih: Quyoshning "shamsai adnodurur" - ya'ni oddiygina bir nurlanishi, deb tasvirlanishi - bu sultonning hikmat va qudratini yana ham baland ko'rsatish uchun ishlatilgan.

Mubolag'a: Sultonning mamlakati "Xitoy mamlakatigacha" deb ko'rsatilishi uning hokimiyatining kengligini ifodalaydi.

Jumla tuzilishi murakkab bo'lib, ketma-ket kelgan izohli iboralar bilan boyitilgan. Murakkab gaplar ko'plab tobe gaplardan iborat bo'lib, bu esa klassik nasrga xos. Har bir jumla ma'noli birlikni tashkil etib, matnning umumiy semantik tuzilmasini mustahkamlaydi.

Bu matn o'z davrining estetik, siyosiy va diniy qarashlarini mujassam etgan yuksak badiiy nasr namunasi hisoblanadi. Unda sulton - ilohiy qudratga ega shaxs sifatida

Bilvosita ulug'langan boshqa ilohiy sifatlar:

Sifat nomi	Ma'nosi	Matndan iqtibos yoki ishora
Al-Malik	Podshoh, Barcha mulkning Egasi	Sulton obrazi orqali Allohning mulkdorligi ifoda etiladi
Ar-Razzaq	Rizq beruvchi	"moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri" — ya'ni rizq ulovchi sifatida
Al-Jalil	Ulug'lik egasi	"ul sultoni azamatnishop" — buyuklik, azamat sifati
As-Sabur	Sabrli	To'g'ridan-to'g'ri tilga olinmagan, ammo Allohning irodasi bilan harakat qilish g'oyasi bor
Al-Hakim	Dono	Hikmatli boshqaruv, dono hokimlik orqali anglatilgan

Matnda Allohning sifatleri bevosita emas, sulton obrazi orqali bilvosita madh etilgan. Bu o'rta asr musulmon adabiyotida keng tarqalgan uslub bo'lib, hokimiyat Alloh tomonidan berilgan inoyat deb qaralgan.

Podshohkim, topa olmas azal birla abad,

Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had.

Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar,

Har kishigakim aning altofidin etsa madad.

Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi,

Kimsanikim, qahr aylab dargohidin qilsa rad. [Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.]

Masnaviydagi "Podshohkim, topa olmas azal birla abad" Allohning abadiy va azaliy mavjudligi madh etilmoqda. Bu - "Al-Awwal" (Birinch) va "Al-Akhir" (Oxirgi) sifatlarining ifodasidir. U zamon va makondan mustag'ni ekanligi keltirib berilgan. "Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had" misrasida esa, barcha mavjudot Uning mulkida -

Allohning sifati

Al-Awwal / Al-Akhir

Al-Malik

Ar-Rahman / Ar-Razzaq / Al-Karim Mehribon, Rizq beruvchi, Saxiy

Al-Latif / An-Nasir

talqin etiladi, matn esa saj' va balog'at vositalari orqali shu fikrni yuksak saviyada bayon etadi. Bu kabi matnlar o'rta asrlarda yozilgan tarixiy va adabiy manbalarni tushunish, saroy tilining nozikliklarini anglashda juda muhim hisoblanadi.

Allohning Qudrat (الْقُدْرَةُ) - Cheksiz qudrat egasi "maydoni qudratida"

- Bu ibora Allohning qudrati bilan bog'liq. Aslida bu qudrat sultonga nisbatan aytilmoqda, biroq bunday iboralar orqali sulton Allohning yer yuzidagi soyasi sifatida tasvirlanadi. Demak, sultonning qudrati Allohning cheksiz qudratidan ilhom olgan.

Karim (الكَرِيم) - Karamli, saxovatli Zot ekanligi esa, "karamining gadoyi xoksori", "karamişuor aning moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri" - Bu joylarda sultonning saxovati, ne'mat ulashishi - Allohning "Karim" sifatining yer yuzidagi in'ikosi sifatida berilgan. Odamlar uning karami bilan rizqlanadi - bu, aslida, Allohning "Karim" sifatini madh etishdir.

Vahid (الْوَاحِد), Vahdaniyat - Yagona Zot "ul podshohi vahdatdastxoh dargohiga isordururkim"- "Vahdatdastxoh" so'zi Allohning yagona Zot ekanligini eslatadi. Bu yerda sulton - yagona hokim, yagona rahbar sifatida tilga olinmoqda, ammo bu tasvir orqali Yaratganning yagonaligi madh etiladi.

Hikmat (الْحِكْمَةُ) - Donolik egasi "hikmatida"- Matn oxirida "hikmat" atamasi orqali Allohning "Hakim" sifati ulug'lanadi. Quyosh nurining Alloh hikmati oldida "shamsai adno" (eng oddiy, o'z nur) ekanligi tasvirlanadi.

Nur (النُّور) - Nurning manbai "xurshidi anvar bir shamsai adnodurur"

-Quyoshning o'zi Alloh nuri oldida o'z nurdek ta'riflanmoqda. Bu Allohning "an-Nur" sifati bilan bog'liq bo'lib, u haqiqiy nurning manbai ekanligini ko'rsatadi.

bu "Al-Malik" (Podshoh) va "Al-Malikul-Mulk" (Barcha mulkning Egasi) sifatlarini ifodalaydi. Har bir mavjudot Uning qarshisida sajda qiladi, xizmatida turadi. "Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar" deya, Allohning rahmati, karamini ifodalaydi: hatto eng o'z banda ham Unga yuz tutsa, aziz bo'ladi. Bu "Ar-Rahman", "Al-Karim", "Ar-Razzaq" sifatlarining ifodasidir. "Har kishigakim aning altofidin etsa madad" deya, uning lutfidan madad olgan kishi najot topadi - bu "Al-Latif", "Al-Hadi", "An-Nasir" sifatlarining ifodasidir. "Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi" misrasida esa, Allohning adolati - "Al-'Adl", va ba'zi holatda "Al-Muntaqim" (Qasos oluvchi) sifatini ifodalaydi. Malak bo'lsa ham, gunoh qilsa, jazoga tortilishi muqarrar ekanligi kletirilgan. "Kimsanikim, qahr aylab dargohidin qilsa rad" misrasida "Al-Qahhar", "Al-Jabbar" sifatlariga ishoradir: Alloh istamagan bandani o'z dargohidan haydaydi.

Bu she'r hamd sifatida juda mos: unda Allohning quyidagi go'zal ismlari (Asmo'ul Husna) badiiy tarzda madh etiladi:

Ma'nosi

Azaliy va abadiy Zot

Podshoh, Mulk egasi

Mehribon, Rizq beruvchi, Saxiy

Lutfli va yordam beruvchi

Allohning sifati

Al-'Adl / Al-Muntaqim

Al-Qahhar / Al-Jabbar

Ma'nosi

Adolatli, jazolovchi

G'olib va majburlovchi

Ushbu masnaviyda tazod san'ati orqali qarama-qarshi holatlar taqqoslab beriladi. Bu san'at matnda kuchli dramatik zamin hosil qiladi. Misol: "Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar". Bu yerda "gado" (faqir) bilan "sulton" (hukmdor) qarama-qarshi qo'yilib, Allohning karami oldida ijtimoiy tabaqalanish yo'qligi ta'kidlanadi. Yana misol: "Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi". Bu misrada "malak" (farishta) va "mal'un" (la'natlangan) qarama-qarshi turgan. Farishta bo'lsa-da, gunohi tufayli Alloh huzuridan rad etilishi - Allohning adolatini ifodalaydi.

She'rdagi tajnis - bir xil yoki o'xshash talaffuzdagi, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlarni birga ishlatish san'atidir. Misol: "topa olmas... sultonlik topar"

"Topa" va "topar" bir ildizli, lekin biri inkor, ikkinchisi ijobiy mazmunda keltirilgan. Bu o'yin ma'noga jonlilik va badiiy kuch bag'ishlaydi.

Isti'ora - o'xshatishsiz ko'chma ma'no, ya'ni bir obrazni boshqasi bilan bevosita almashtirish. Misol: "Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had"

"Yuz urish" - bu so'z Allohning oldida kamina, pastkash holatda xizmat qilish ma'nosida metaforik tarzda ishlatilgan. Yana bir misol: "Dargohidin qilsa rad"

San'at turi

Misol

Tazod gado ↔ sulton; malak ↔ mal'un

Tajnis topar ↔ topar

Isti'ora yuz urish, dargoh, altof

Tashbih gado sultonlikka erishishi

Kinoya altofidin madad — yo'q bo'lsa nima bo'ladi? Yashirin ishoralar

Mubolag'a topar olmas azal birla abad

Saj' Satr ohangdorligi: -ad, -ar, -usi

Qisqacha izoh

Ma'naviy qarama-qarshilik

Ma'no va tovush o'yinlari

Ramziy obrazlar

O'xshatish orqali fazilat

Yashirin ishoralar

Abadiylikni bo'rttirish

Qofiya va ritm

Muhammad Rizo Ogahiyning "Zubdat ut-tavorix" asaridagi hamd matni - o'zbek mumtoz nasrining eng yetuk namunalaridan biri bo'lib, matnshunoslik, stilistika va teologiya nuqtai nazaridan chuqur tahlilga loyiq asardir. Bu matnda saj'li nasr an'analari asosida yaratilgan badiiy ifoda vositalari yordamida Allohning go'zal ismlari - al-Qadir, al-Karim, al-Wahid, al-Hakim, an-Nur kabi sifatarga bilvosita madh o'qilgan. Matnda sulton obrazi orqali Allohning yerdagi soyasi sifatida ilohiy hokimiyat ifoda etilgan.

Ogahiy saj', isti'ora, tazod, tajnis, kinoya, mubolag'a kabi balog'at san'atlaridan mohirlik bilan foydalangan. Bu vositalar matnga estetik ohang, semantik chuqurlik va ruhiy-

falsafiy qatlamlar olib kiradi. Sultonning buyukligi orqali Allohning qudrati madh etilgan, uning saxovati orqali Karim ismi, hikmati orqali Hakim sifati, yagonaligi orqali Vahid ismi badiiy ifoda topgan.

Umuman olganda, Ogahiyning ushbu hamd matni klassik o'zbek adabiyoti, islom ilmlari va sufiyona tafakkur chorrahasida turgan badiiy durdonadir. Matnni o'rganish bizga nafaqat Ogahiy asarlarining estetik qiymatini, balki o'sha davr ma'naviy-mafkuraviy manzarasini ham ochib beradi. Bu tahlil kelajakda Ogahiyning boshqa asarlarini, xususan, saj'li nasr namunalarini kengroq ilmiy tadqiq qilish uchun mustahkam zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.
2. Karimov, E. Ogahiy devonlari va tarixiy asarlari. - Toshkent: Fan, 1984. - B. 67-85.
3. Zohidov, H. (tahr.). Islom ensiklopediyasi. - Toshkent: Sharq, 2004. - Jild 3. - B. 142-145.
4. G'aniyev, Sh. Balog'at ilmi asoslari. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2008. - B. 92-104.
5. Qur'oni Karim. Tarjimai va tafsiri: Al-Azhar ulamolari izohi asosida. - Toshkent: Hilol Nashr, 2012. - B. 85, 176, 252, 408, 557.
6. Saidov, S. O'zbek nasriy shevasining shakllanishi va taraqqiyoti. - Toshkent: O'qituvchi, 1997. - B. 54-60.
7. Fitrat, Abdurauf. Adabiyot qoidalari. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010. - B. 23-31.
8. Al-Jalalayn. Tafsir al-Jalalayn. Arabcha matn va izohlar bilan. - Kair: Dar al-Ma'rifah, 2001. - B. 112-116.
9. Barthold, V.V. Turkiston musulmon madaniyati tarixi. - Toshkent: O'zbekiston, 1993. - B. 173-179.
10. Abdug'affor Qori. Asmo'ul husna - Allohning go'zal ismlari tafsiri. - Toshkent: Hidoyat, 2010. - B. 37-48.